

Problem języka Wołochów/Vlachów bałkańskich

Problem języka Wołochów/Vlachów zarówno w sensie historycznym, jak i współczesnym jawi się jako wielce skomplikowany. W sensie historycznym wiąże się on nie tylko z kwestią pochodzenia etnicznego ludności określanej jako Vlasi czy Blazi, ale także całym kontekstem społecznym, religijnym i państwowym w jakim ta ludność funkcjonowała.

Vlasi po raz pierwszy pojawiają się w źródłach w wiekach X-XI i od razu na znacznym obszarze, w różnych miejscach Półwyspu Bałkańskiego i na ziemiach węgierskich. W średniowieczu i epoce wczesnonowożytnej, obok oczywiście księstw rumuńskich, odnotowano ich obecność w takich miejscach jak: Tesalia i góry Pindos (Konstanty Porfirogeneta, Katakalon Kekaumenos¹), Macedonia (Georgios Kedrenos – Jan Skylitzes, Miron Costin)², Bułgaria i Macedonia (Anna Komnena³, Geoffroy de Villardhuin⁴, Robert de Clari⁵, Niketas Choniates⁶, Georgios Pachymeres⁷ i inni), Serbia i Kosowo (dokumenty władców serbskich⁸, deftery osmańskie⁹, świadectwa podróżników¹⁰), Czarnogóra i Albania

¹ Constantinus Porphyrogenitus, *De thematibus et administrando imperio*, Bonn 1840, s. 125 i n. ; *Kekaumenos*, [w:] *Testimonia Najdawniejszych Dziejów Słowian. Seria Grecka, z. 6. Pisarze wieku XI*, tłum. i kom. A. Kotłowska, współpraca A. Brzóstkowska, Warszawa 2013, s. 62-105; J. Ферлуга, Кекавмен, [w:] *Византийски извори за историју народа Југославије*, т. 3, Београд 1966, 189-217; J. Dudek, *Status Wołochów w jedenastowiecznym Bizancjum (wg "Rad" Kekaumena)*, "Balcanica Posnaniensia. Acta et studia", t. XXV, 2018, s. 197-218.

² Georgius Cedrenus, *Joannus Skylitzes opere*, II, Bonnae 1839, s. 435.

³ Anna Komnena, *Aleksjada*, trans. Oktawiusz Jurewicz, t. 1, (Wrocław – Warszawa – Kraków: Ossolineum, 1967), 131; t. 2, (Wrocław – Warszawa – Kraków: Ossolineum, 1972), ks. 8,3, p. 34, ks. 10,3, p. 73-74.

Anna Comnena, *The Alexiad*, trans. Elizabeth A. S. Dawes, (Cambridge, Ontario 2000), "Ezeba, this is a Vlach village situated close to Androneia" book 5,5, p. 90, book 8,3, p. 141, book 10,3, p. 170-171.

⁴ Geoffroy de Villehardouin, *Zdobycie Konstantynopola*, tłumaczenie, wstęp i komentarze Zdzisław Pentek, "Wydawnictwo Poznańskie", Poznań 2003, s. 78 i nast. passim.

⁵ Robert de Clari, *Zdobycie Konstantynopola*, tłumaczenie i komentarze Zdzisław Pentek, "Antykwariat Naukowy im. Jana Konstantego Żupańskiego", Poznań, 1997, s. 61, 95; toż wyd. II, "Instytut Historii UAM" Poznań 2017, s. 61-62, 102; G. Stabile, *Valacchi e Valacchie nella letteratura francese medievale*, ("Edizioni Nuova Cultura", Roma 2010), p. 101-124.

⁶ Nicetae Choniatae, *Historia*, ex recensione Immanuelis Bekeri, Bonnae 1835, s. 482 i n. ; toż przedruk i tłumaczenie bułgarskie, *Извори за Българската История*, т. XXV: *Гръцки Извори за Българската История*, т. XI, М. Войнов, В. Тъпкова-Займова, Л. Йончев, София 1983, s. 41 i n.

⁷ Georgii Pachymeris, *de Michaelae et Andronico Paleologis*, ex recensione Immanuelis Bekeri, Bonnae 1835 ; toż przedruk i tłumaczenie bułgarskie: *Извори за Българската История*, т. XXII: *Гръцки Извори за Българската История*, т. X, М. Войнов, В. Тъпкова-Займова, Л. Йончев, София 1980, s. 185-186, 209.

⁸ Nie sposób przytaczać tu całego ogromnego materiału źródłowego. Najstarszy dokument serbski dotyczący Vlachów pochodzi z 1198-9 roku. Wielki żupan Stefan Nemanja nadał monasterowi Hilandar na górze Athos 170 Vlachów – A. Solovjev, *Odbrani spomenici srpskog prava (od XII do kraja XV veka)*, Beograd 1926, s. 14. Pojedyncze dokumenty dotyczące Vlachów trafiają się niemal we wszystkich zbiorach dokumentów

(dokumenty miejskie, dokumenty Bałšićiów, dokumenty handlowe Dubrownika¹¹), Bośnia i Hercegowina (deftery osmańskie, dokumenty¹²), państwo weneckie (dokumenty, świadectwa)¹³, Węgry z Chorwacją (kroniki, dokumenty)¹⁴, Polska i Ruś (dokumenty)¹⁵.

Niemal wszystkie najstarsze źródła wyróżniają ich na podstawie dwóch cech: używania języka rzymskiego czyli ludowej łaciny oraz pasterskiego trybu życia. Ich nagłe pojawienie się na rozległym obszarze przy braku informacji na temat masowej migracji pozwala przypuszczać z dużą dozą prawdopodobieństwa, że znajdowali się tam już wcześniej. Jeśli tak, to od kiedy i dlaczego brak o nich wcześniejszych informacji? Jeśli nazwa Vlach jest istotnie pochodzenia germańskiego, jak się powszechnie przypuszcza, to mogła wejść w życie dopiero po usadowieniu się w bezpośrednim sąsiedztwie ludów germańskich. Brak nazwy Vlach nie musi oznaczać, że nie funkcjonowali na Bałkanach власcy pasterze. Sprawa nie jest jednak do końca jednoznaczna, albowiem bizantyńskie prawo wiejskie nie odnotowuje zorganizowanych grup wędrownych pasterzy górskich, choć wspomina o pasterzach zatrudnionych w gospodarstwach. Z drugiej strony tereny wysokogórskie były zapewne jeszcze wówczas dosyć słabo kontrolowane przez instytucje państwowe.

dotyczących średniowiecznych Bałkanów. Zob. też Б. Храбак, *Стари Влах од XV до почетка XIX века*, "Новопазарски зборник", t. 23, 1999, s. 55-80 i inne artykuły tegoż autora na łamach tegoż czasopisma.

⁹ Н. Šabanović, *Krajište Isa-bega Ishakovića. Zbirni katastralni popis iz 1455 godine*, Sarajevo 1964; Александар Јаковљевић, Невен Исаиловић, *Попис нахије Косово из 1574 године*, "Мешовита грађа" ("Miscellanea"), књ. XXXIV, 2013, s. 25-70; Татјана Катих, Драгана Амедоски, Караванице нахије Петруш из Левча 1502. године, Мешовита грађа, књ. XXXVIII, 2017, s. 7-25; Татјана Катих, *Оптирни попис призренског санџака из 1571. године*, Beograd 2010; *Oblast Brankovića. Opširni katastarski popis iz 1455 godine*, priredili Hamid Hadžibegić, Adem Handžić, Ešref Kovačević, Sarajevo 1972; Momčilo Stojaković, *Braničevski tešter. Poimenični popis Pokrajne Braničevo iz 1467. godine*, Beograd 1987 i inne.

¹⁰ Нр. Е. Марков, *Путовање по Србији и Црној Гори*, Подгорица 2005; А. Ф. Гилџердинг, *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*, изд. 2, Београд 1996 i inne.

¹¹ Državni Arhiv u Dubrovniku, F. 31, 41/A1-A2 i in.; Božidar Šekularac, *Tragovi Vlaha u Crnoj Gori*, Emma Books, Šebeš 2012; Špiro Kulišić, *O etnogenezi crnogoraca*, Pobjeda, Titograd, 1980.

¹² *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69 godine*, ed. Ahmed S. Aličić, Mostar 2008; *Poimečni popis sandžaka vilajeta Hercegovina 1477*, priredio Ahmed S. Aličić, Sarajevo 1985; *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka iz 1519 i 1533*, "Мешовита грађа" ("Miscellanea"), књ. XXVI, 1986; *Opširni katastarski popis za oblast Hercegovu iz 1585 godine*, sv. 2, dešifrao i sa osmansko-turskog jezika preveo Ahmed S. Aličić, Sarajevo 2014; *Opširni popis Bosanskog sandžaka 1604 godine*, sv. 1-3, obr. A. Kupusović, Sarajevo 2000 i inne.

¹³ Na temat źródeł weneckich zob. m. in. D. Caciur, *Considerations regarding the Morlachs migrations from Dalmatia to Istria and the venetian settlement policy during the 16th Century*, "Balcanica Posnaniensia. Acta et studia", XXII/1, 2015, s. 57-70.

¹⁴ Materiał źródełowy z tego terenu jest również bardzo obszerny. Najstarsze źródła: *Anonymi Bellae Regis notarii Historia Hungarica de septem primis ducibus Hungariae*, w: J. Schwandtner, *Scriptores Rerum Hungaricarum*, t. 1, Vindobonae 1746, s. 10; Anonymus Bele regis notarius, *Gesta Hungarorum*, wyd. G. Popa-Lisseanu, București 1934, s. 32; toż w: *Scriptores Rerum Hungaricarum*, t. I, wyd. E. Szentpétery, Budapestini 1937, s. 45. Zob. też Șișeștean Gheorghe, *Români, care s-au stîns. Valachii din Carpații Nordici și români din Ungaria*, Cluj Napoca 2012; Ivan Mužić, *Vlasi u starijoj hrvatskoj historiografiji*, "Muzej hrvatskih arheoloških spomenika", Split, 2010.

¹⁵ Jawor Grzegorz, *Osady prawa wołoskiego i ich mieszkańcy na Rusi Czerwonej w późnym średniowieczu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, Lublin 2004.

Niewiele nas to przybliżyło do kwestii etnicznych, pozostaje kwestia czy Vlasi byli ludem bałkańskim czy zromanizowanym. Należałoby tutaj odnieść się do występującego w źródłach określenia *pastores Romanorum* - pasterze Rzymian¹⁶. Można to tłumaczyć w ten sposób, że być może pierwotnie ich zadaniem było zapewnienie aprowizacji dla rzymskich oddziałów wojskowych. Mogli towarzyszyć oddziałom wojskowym w drodze z Italii, lub też być zaangażowani na miejscu. Tłumaczyłoby to ich rozproszenie oraz łacińskojęzyczność naturalną bądź nabytą, a w każdym razie zmieszaną z miejscowymi językami bądź dialektami. Obecnie część badaczy skłania się do uznania Vlachów za lud starobałkański lub nawet mieszanek etniczną starożytnych bałkańskich ludów zromanizowanych w czasach rzymskich¹⁷. Jest to wielce prawdopodobne, ale nie możemy wykluczyć także innego scenariusza. Wydaje się mało prawdopodobne, by w epoce starożytnej nie docierały też na Bałkany żadne romańskojęzyczne grupy etniczne skoro skolonizowały one sąsiedni Półwysep Apeniński. Nie można wykluczyć funkcjonowania na Bałkanach, a może też i w Karpatach, romańskojęzycznych pasterzy żyjących wysoko w górach¹⁸ niezbyt zainteresowanych budową państwowości, a może też pozostających poza oficjalną machiną państwową.

Ale także w okresie średniowiecza, mimo że mamy już wiele informacji na temat Vlachów, badania dotyczące ich języka są trudne, nie mamy bowiem praktycznie żadnych zapisów ich języka. Także Rumuni z księstw rumuńskich zaczynają pisać w swym języku zaledwie w wieku XVI, a na dobre w XVII. Do tego czasu musiały nastąpić w języku zmiany, zwłaszcza że Vlasi poza księstwami zawsze żyli w diasporze, a same księstwa też nie były monoetniczne. Musimy więc bazować na języku używanym jeszcze przez niektóre grupy dzisiaj oraz na źródłach pośrednich. Te ostatnie jednak mogą być dość bałamutne ze względu na niejednoznaczność terminu Vlach, bilingwizm a często też polilingwizm Vlachów oraz postępujące procesy asymilacyjne. I tak np. źródła z początków wieku XIII konsekwentnie określają mianem Vlachów twórców drugiego państwa bułgarskiego, jednocześnie jednak Niketas Choniates uważał imię Iwan za vlaską wersję imienia Jan¹⁹. Jest wielce prawdopodobne, że bracia Iwan Asen, Teodor – Piotr i Kałojan wywodzili się z elity wołoskiej z terenów Starej Płaniny, zapewne jednak posługiwali się głównie, albo również

¹⁶ *Anonymi Descriptio Europae Orientalis*, ed. O. Górka, Cracoviae 1916, s. 13-14.

¹⁷ Zef Mirdita, *Vlasi starobalkanski narod (od povijesne pojave do danas)*, Hrvatski Institut za povijest, Zagreb, 2009, s. 50.

¹⁸ Warto zwrócić uwagę na przekazy piszących w VI-VII wieku Teofanesa i Teofilakta z Simokatty na temat języka łacińskiego jako języka ojczystego mieszkańców gór Hemus (Stara Planina). Omówienie poglądów w tej sprawie – N. Saramandu, "*Torna, torna Fratres*" et la romanité orientale au VIme siècle, "Revue des Études Sud - Est Européennes", t. XL, 2002, s. 41-60.

¹⁹ Nicetae Choniatae, *Historia*, w: *Извору за Българската История*, t. XXV, s. 50.

językiem słowiańskim, choć niewątpliwie jako przedstawiciele bogatej elity przebywającej na dworze cesarskim znali też grecki. Drugie państwo bułgarskie, określane w początkach XIII wieku jako państwo Bułgarów, Wołochów i Kumanów, musiało akceptować odrębność językową i społeczno-organizacyjną tych trzech elementów etnicznych, w miarę upływu czasu ewoluowało jednak w kierunku dominującego elementu słowiańskiego. Język słowiański (tzw. średniobułgarski) był niewątpliwie językiem kancelarii, cerkwi i literatury, nie wiemy natomiast, w jakim stopniu posługiwała się nim ludność. Niewątpliwie istniejący na terenie Bułgarii element romański nie zniknął całkowicie. Na ziemiach na północ od Dunaju, należących w 1 połowie XIII wieku do Bułgarii, wykształciło się w 2 połowie tego stulecia księstwo Wołoszczyzny, w którym Wołosi i Kumani zdominowali ludność słowiańskojęzyczną. Niewątpliwie też musieli pasterze власcy przetrwać w Starej Płaninie i Rodopach.

Sławizacja Vlachów w okresie średniowiecznym następowała w całym niemal regionie bałkańskim. W jednym z najstarszych dokumentów dotyczących ludności vlaskiej, zawierającym spis imienny, mianowicie dokumencie wystawionym w 1220 roku przez króla serbskiego Stefana Nemanjicia dla monasteru Žiča, imiona 252 mężczyzn już wówczas były w większości słowiańskie, za vlaskie można by uznać jedynie pojawiające się kilkakrotnie imię Bukor (rum. Bucur - Szczęśliwy). Ciekawostką jest tu imię Kuman, co może wskazywać na przemieszanie etniczne katunów vlaskich nie tylko ze Słowianami, ale także z Kumanami²⁰. Przewagę imion słowiańskich wśród Vlachów dostrzegamy również w defterach osmańskich z terenów Serbii oraz Bośni i Hercegowiny. Co ciekawe, bardzo często były to imiona wywodzące się ze słowiańskiej tradycji przedchrześcijańskiej. Czynnikiem sprzyjającym sławizacji Vlachów było też niewątpliwie prawosławie ze słowiańską liturgią i słowiańskim piśmiennictwem. Funkcjonowanie patriarchatu serbskiego w Peci w okresie osmańskim kwalifikowało wyznawców prawosławia podlegających jego jurysdykcji jako Serbów, w rezultacie najpóźniej do XVII stulecia nastąpiła na tym obszarze niemal całkowita serbizacja językowa i tożsamościowa Vlachów. Warto wspomnieć, że uczestnicy tzw. wielkich wędrówek Serbów z lat 1690 i 1737 z Kosowa, Starego Vlaha i Brda byli głównie vlaskiego pochodzenia o czym świadczy struktura społeczna plemion zaangażowanych w działania wojenne. Zdecydowana większość tych plemion była prawosławna i serbskojęzyczna (choć zdarzały się też między nimi plemiona albańskie i katolickie, jak np. plemię Klimentów, tylko w jednym przypadku na terenie Brda odnotowano istnienie

²⁰ Solovjev, *Odbрани spomenici srpskog prava*, s. 19-20.

plemienia romańskojęzycznego). Nie będzie więc wielkim uproszczeniem jeśli stwierdzimy że Serbska Cerkiew Prawosławna skutecznie serbizowała podległych sobie Vlachów²¹. Termin Vlach nabrał tu znaczenia przede wszystkim społeczno-kulturowego, co więcej na terenie Bośni i Hercegowiny oraz Czarnogóry jest on identyfikowany z Serbami.

Inaczej zupełnie wyglądała sytuacja na terenach, które nie podlegały jurysdykcji patriarchatu w Peci. Asymilacja następowała tam znacznie wolniej. Na pograniczu serbsko-bułgarsko-wołoskim (Timok w Serbii, okręg widyński w Bułgarii) język romański, obecny tu niewątpliwie jeszcze w okresie późnostarożytnym i w średniowieczu, zachował się do dnia dzisiejszego. Inna rzecz, że vlaski element etniczny był tam systematycznie zasilany nowymi migracjami z Wołoszczyzny i Siedmiogrodu, które w sposób widoczny odbiły się na języku. Na terenie Timoku romańskojęzyczni Vlasi dzielą się na dwie grupy językowe: Caranów i Ungureanów. Caranie według tradycji mieli przybyć w XVIII wieku z księstwa Wołoszczyzny (rum. Țara Românească), Ungureanie natomiast z terenów Siedmiogrodu należącego wówczas do Węgier. Migracje te ułatwiało okresowe opanowanie tych ziem i wołoskiej Oltenii przez Habsburgów. Obecnie Caranie mieszkają w 46 wsiach w okręgach Zaječar, Negotin i Kladovo, natomiast Ungureanie w 45 wsiach w okręgach Zaječar, Negotin, Majdanpek, Bor, Boljevac. Według danych statystycznych większość określa się mianem Vlasi, co wskazuje na świadomość pewnej odrębności od Rumunów, z którymi jednak część tej społeczności również się identyfikuje. Vlasi z Timoku uważani są w Serbii za mniejszość narodową, posiadają własną partię polityczną (Vlaška Politička Stranka) i oficjalnie działające organizacje kulturalne. W 2013 roku Minister Oświaty Serbii wprowadził w szkołach podstawowych lekcje z języka i kultury vlaskiej²². Programem tym objętych zostało 10 szkół. Wprowadzenie tego w życie szybko jednak okazało się problematyczne ze względu na brak opracowanego modelu zapisu i ogólnych zasad języka timockich Vlachów. Rozwiązanie tego problemu utrudniają kontrowersje związane z argumentami części działaczy środowiskowych negujących taką potrzebę i optujących za wprowadzeniem zasad języka rumuńskiego²³.

²¹ Szerzej zob. I. Czamańska, *Vlachs and Slavs in the Middle Ages and Modern Era*, *Res historica*, 41, 2016, s. 11-24.

²² *Служебни Гласник Републике Србије*, Година LXII, број 14, Београд, 26 август 2013.

²³ Prowadzone przeze mnie badania na miejscu w sierpniu 2017 roku (w ramach projektu NPRH *Włosi w europejskiej i polskiej przestrzeni kulturowej. Osadnictwo – migracje – dziedzictwo kulturowe*) pokazały istnienie dwóch głównych nurtów tożsamościowych wśród timockich Vlachów. Część z nich uważa się za odrębną grupę etniczną z odrębnym językiem, lecz ściśle związaną z państwem serbskim, od którego domagała się praw mniejszości i uzyskała je, co nie znaczy, że wszystkie problemy zostały rozwiązane. Druga część identyfikuje się z Rumunami bądź to tylko językowo (na zasadzie: "w języku serbskim nazywamy się Vlachami, w naszym języku Rumunami"), bądź to językowo i narodowościowo. Jednak, jak słusznie zauważyła prowadząca również na tym terenie badania Ewa Nowicka, osób identyfikujących się w pełni z narodowością rumuńską i tęskniących do państwa rumuńskiego jest zdecydowana mniejszość, większość podkreśla swój

Zwolennicy odrębności stosują zapis serbską latinicą z wykorzystaniem niektórych liter rumuńskich, które nie mają serbskiego odpowiednika. Obroną i krzewieniem języka zajmuje się powołana w 2016 roku organizacja "Matica Vlaha - Matka Vlahilor" z siedzibą w Belgradzie. Prowadzi ona działania zachęcające do używania języka vlaskiego i tworzenia w nim literatury, między innymi ogłaszając konkursy literackie i prowadząc działalność wydawniczą²⁴. W praktyce jednak organizacje timockich Vlachów tak polityczne, jak i kulturalne używają w swoich pismach i na stronach internetowych języka rumuńskiego. Tym samym próby kodyfikacji języka timockich Vlachów jako języka odrębnego w istocie nie przyjęły się. Również w samookreśleniu się timockich Vlachów dominuje określenie Român - Rumun, co jednak na ogół bynajmniej nie oznacza pełnej identyfikacji z narodowością rumuńską. Głównym centrum kulturalno-wydawniczym Vlachów timockich jest miasto Bor, ale ważną rolę odgrywają też Negotin i Zaječar. Aktywną rolę w organizacji kultury i nauki odgrywa Wspólnota Vlachów Serbii (*Zajednica Vlaha Srbije*). Na niwie nauki warto odnotować badania nad historią, językiem i kulturą timockich Vlachów prowadzonych przez Slavoljuba Gacovicia, które zaowocowały licznymi publikacjami²⁵.

Swoistą konkurencją jest też jednak bardzo aktywny ośrodek mniejszości rumuńskiej w Serbii znajdujący się w mieście Zrenjanin w Wojwodinie. Inna rzecz, że rozróżnienie między Vlachami a Rumunami jest też kwestią świadomości, wykształcenia, statusu społecznego, a nawet warunków naturalnych. Rolniczy charakter Wojvodiny sprzyjał rozpadowi tradycyjnych struktur pasterskich, a prawo wołoskie służyło celom militarnym, Vlasi wojwodincy osadzeni w ramach osadnictwa wojskowego byli więc na ogół serbskojęzyczni albo szybko takimi się stawali²⁶. Przy rumuńskim języku i rumuńskiej świadomości pozostała natomiast ludność rumuńska z zachodniej części Banatu Temeszwarskiego wcielonej w 1918 roku do Serbii, a właściwie już Królestwa SHS. Poza wspomnianymi dużymi skupiskami Vlachów na

związek z Serbią i lojalność wobec państwa serbskiego – E. Nowicka, *Tożsamość na pograniczu. Ludność romańskojęzyczna wschodniej Serbii*, "Balcanica Posnaniensia. Acta et studia", XXV, 2018, s. 297-324. Badaczka ta zwraca też uwagę na obecność na terenie wschodniej Serbii Arumunów nazywanych tu Cincarami, nie identyfikujących się z miejscową ludnością vlaską. Jest to diaspora ludności przybyłej z południa w XVIII-XIX wieku, rozsianej po różnych ośrodkach miejskich w Serbii, w szczególności na terenie Wojvodiny, w większości jednak nie posługująca się już językiem.

²⁴ <http://matkavlahilor.org.rs/o-matici-vlaha/> - 16. 11. 2019.

²⁵ S. Gacović, *Romanizacija i romansko stanovništvo Timočke zone od I do XVI veka*, kn. 1-3, Bor 2012; tenże, *Kud se dodoše Rumuni Tihomira Đorđevića*, Zaječar 2014; *Neslovenska ojkonomija Vidinskog sandžaka XV i XVI veka*, Zaječar 2014; *Od Rimljana i latinskog do Rumuna Timočana i rumunskog*, Zaječar 2014; *Vlasi u dokumentima Zaječarskog Istorijskog Arhiva*, Zaječar 2014; *Od povlašenih Srba do vlaškog jezika*, Zaječar 2016; *Sakralni objekti Ugrovlaških vojvoda na prostoru timocke zone*, Bor 2010. W tym miejscu chciałabym również serdecznie podziękować dr. S. Gacoviciovi za ogromną pomoc w dotarciu do różnych osób i miejsc, a także bardzo inspirujące dyskusje.

²⁶ Лубивоје Церковић, *Народи на тлу Војводине. От праисторије до средине двадесетог века*, Нови Сад 2014, s. 166-168.

terenie Serbii źródła wspominają też o mniejszych grupach Vlachów prowadzących gospodarkę pasterską w różnych miejscach, np. w okolicach monasterów Ravanicy i Manasiji, czy w Šumadiji. Rosyjski podróżnik Evgenij Markov spotykał ich tam jeszcze w końcu XIX wieku zauważając, że są dwujęzyczni²⁷, co jest zjawiskiem typowym dla większości Vlachów bałkańskich.

Największym problemem Vlachów nie tylko w Serbii, ale na całych Bałkanach jest ich masowa emigracja zarobkowa średniego i młodego pokolenia głównie do Europy Zachodniej i Ameryki Północnej, a w najlepszym razie ucieczka ze wsi do miast. Populacja wsi vłaskich gwałtownie się zmniejsza, a średnia wieku mieszkańców wynosi grubo ponad 70 lat.

Największy odsetek Vlachów bałkańskich, którzy zachowali jeszcze język, zamieszkuje na terenie dzisiejszej Macedonii Północnej, Grecji i Albanii. Dzielą się oni pod względem językowym na dwie podstawowe grupy: Meglenitów, zwanych też Meglenorumunami albo Meglenovlachami i Armân²⁸, co w języku polskim i kilku innych językach przyjęło formę Arumuni. Historyczne centrum Meglenitów znajduje się w dolinie rzeki Meglen prawego dopływu Wardaru. W końcu XIX wieku było ich ok. 25-30 tys.²⁹ liczba ta jednak obecnie zmniejszyła się znacznie ze względu na wielką migrację w latach dwudziestych XX wieku do Rumunii³⁰, a także liczne migracje do ośrodków miejskich. Język Meglenitów ma więcej wpływów słowiańskich, a mniej greckich niż pozostałe dialekty arumuńskie, też mocno zróżnicowane. Meglenicy sami siebie nazywają Vlahi, a swój język vłaški. Język ten jeszcze w końcu XIX wieku używany był w 22-25 wsiach³¹, obecnie mówi się nim jeszcze w miejscowościach Nânta (dawna Enotia mgl. Nonti/Nânti/Nontea), Lugunca (mgl. Lundzin/Lundzini), Berislav (mgl. Birislav/Birisläv), Ošani (mgl. Oşini/Oşin), Liumnica (mgl. Liumniță/Iumniță), Koupa (mgl. Cupă), C'rna reka /Țârna reka (mgl. Țârna reca), Huma (mgl. Umă) i dużych miastach jak Gevgelija, Saloniki, Skopje. Asymilacji uległy natomiast

²⁷ . E. Марков, *Путовање по Србији и Црној Гори*, s. 157-158, 175, 232.

²⁸ Warto jednak zwrócić uwagę, że termin "Armân" ma wyłącznie konotację etniczno-językową, w odróżnieniu od terminu "Vlach" związanego też z wykonywanym zawodem i statusem społecznym. "Armân" jest powszechniej używany w Macedonii uznającej odrębną narodowość arumuńską, "Vlach" natomiast dominuje w Grecji, która nie uznaje ich odrębności narodowej.

²⁹ Ioan Nenițescu, *De la români din Turcia europeană. Studiu etnic și statistic asupra armânilor*, București 1895, s. 34.

³⁰ Meglenicy zostali osiedleni najpierw w południowej Dobrudży w miejscowościach: Cocina, Haschioi, Vischioi, Cadichioi, Doimușlar, Balagea, Hardali, Srebărna, Cămlar, Cavarna, Vetrina i Rahova de Jos, a w 1940 roku, po zajęciu tego terenu przez Bułgarię niemal wszyscy zostali przetransportowani do miejscowości Cerna – *Aromâni, meglenoromâni, istroromâni – aspecte identitare și culturale*, Coordonator: Dr. Adina Berciuc-Drăghicescu, București 2012, s. 173-177. Zob. też I. Nistor, *Identitate și geopolitică. Români din sudul Dunării în timpul celui de al Doilea Război Mondial*, București 2014.

³¹ Ioan Nenițescu, *De la români din Turcia europeană. Studiu etnic și statistic asupra armânilor*, București 1895, s. 34.

dawniej meglenorumuńskie wsie Barovica, Koinsko, Sirmina, Ljaskova³². Po II wojnie światowej populacja meglenorumuńska na pograniczu grecko-macedońskim uległa kolejnemu osłabieniu. Jeszcze przed wojną Meglenicy z miejscowości Nânta, którzy w czasach osmańskich przyjęli islam zostali przesiedleni do Azji Mniejszej na ich miejscu natomiast osiedlono ludność grecką przesiedloną z Azji Mniejszej. W drugiej połowie lat czterdziestych XX wieku część Meglenitów przeniosła się do różnych miast Jugosławii, zwłaszcza do Wojwodiny, gdzie zamieszkali w miejscowościach Jabuka, Kačarevo și Gudurica³³. Kilkadziesiąt osób trafiło nawet do Polski, gdzie zamieszkali w Warszawie, Wrocławiu, Szczecinie, Legnicy, Jeleniej Górze i Krościenku³⁴. Cechą charakterystyczną kultury Meglenitów było szybkie porzucanie pasterstwa na rzecz rolnictwa i innych zawodów. W roku 1996 naliczono 1000 osób mówiących językiem meglenorumuńskim w Ošani, 200 w Ljumnicy, 400 w Berislav, 80 w Koupa, 50 w Lugunca, 180 w Ghevgheliji i Huma³⁵.

Arumuni dzielą się na kilka grup w zależności od miejsca zamieszkania. Kucovlasi zamieszkują na terenie północno-zachodniej Grecji i Macedonii. W Grecji zamieszkują oni latem w Górach Gramos, Pindos i okolicach Olimpu, a zimą w Tesalii³⁶. Ich główne ośrodki to Metsovo (Aminciu), Avdela, Samarina, Perivole, Larisa, Klisura a także okolice Thessaloniki i Ioanniny. W Macedonii nieliczni już pasterze arumuńscy wypasają jeszcze swe owce latem na zboczach Pelisteru, zamieszkując na stałe w okolicach tej góry. Drugim ważnym miejscem koncentracji Kucovlachów są okolice Štipu, a w szczególności Ovče pole – tradycyjne miejsce zimowania pasterzy. Inne obszary tradycyjnego osadnictwa właskiego znajdują się nad jeziorem Ochrydzkim, w okolicach Velesu, Prilepu, a przede wszystkim Kruševa i Bitoli. Arvanitovlasi, czyli Vlasi albańscy zamieszkują przede wszystkim na terenie Albanii, ale też północno-zachodniej Grecji (Zagorje) i Macedonii (okolice Tetova). Arvanitovlasi dzielą się na Farszerotów do niedawna prawdziwych nomadów (ale nie tylko), których główne skupisko znajduje się w okolicach miasta Korça i Muzakarów, którzy osiedlili

³² *Aromâni, meglenoromâni, istroromâni – aspecte identitare și culturale*, Coordonator: Dr. Adina Berciu-Drăghicescu, București 2012, s. 101-112.

³³ A. Sorescu-Marinković, M. Măran, *The Meglen Vlachs (Megleno-Romanians) of Serbia: a Community on the Verge of Extinction*, "Res Historica", 41, 2016, s. 197-211.

³⁴ *Aromâni, meglenoromâni, istroromâni*, s. 216-217.

³⁵ *Aromâni, meglenoromâni, istroromâni*, s. 217.

³⁶ Do licznych prób wyjaśnienia terminu Kucovlasi (Vlasi żyjący w kącie, Mali Vlasi - od tur. kùçük) dodałabym jeszcze jedno, moim zdaniem najbardziej logiczne, związane ze słowem *kuća* oznaczającym w języku serbskim dom, a w słownictwie pasterskim mały domek. Kucovlasi mogą oznaczać Vlachów pasterzy żyjących jednak w stałych domach w odróżnieniu od pełnych nomadów przemieszczających się z namiotami, jakimi byli np. Farszeroci.

się na polach Muzakii. Niezależnie od tego, albańscy Arumuni zamieszkują też dziś w licznych miastach jak Berat, Düres, Tirana, Elbasana, Gjirocastra i oczywiście Korça.

W XVI-XVIII wieku wytworzyła się wśród Arumunów silna klasa średnia i inteligencja nazywana też Cincarami. Jej głównym centrum było Moskopole na terenie dzisiejszej południowej Albanii, zamieszkiwali też jednak również licznie w innych miastach jak Ioannina, Skopje, Sofia czy Bitola. Szczyt swojego rozwoju Moskopole osiągnęło w XVIII wieku, kiedy było dużym handlowym miastem liczącym ok. 80 000 mieszkańców. W mieście znajdowało się ponad 20 cerkwi o wysokiej wartości artystycznej i kilka szkół, w tym również akademia. Cincarzy byli Arumunami mocno zhellenizowanymi i w ich środowisku jako język kultury wysokiej dominował język grecki. Nie znaczy to, że ich rodzimy język został całkowicie zapomniany, przeciwnie, był on używany i zapisywany przy użyciu alfabetu greckiego³⁷. Po spaleniu i zniszczeniu Moskopola w 1769 roku i po raz drugi w 1788 roku liczni mieszkańcy opuścili miasto osiedlając się w wielu miastach Bałkanów i Europy Środkowej, między innymi w Belgradzie i Nowym Sadzie, w Wiedniu, a nawet w Poznaniu, gdzie uważano ich za Greków.

W XVIII wieku zaczęto interesować się językiem arumuńskim pojawiły się pierwsze próby jego zapisu i kodyfikacji. W 1770 roku sporządzony został słownik porównawczy czterech języków greckiego, vlaskiego (arumuńskiego), bułgarskiego i albańskiego. Wszystkie języki zostały zapisane alfabetem greckim. W 1813 roku opublikowana została w Wiedniu gramatyka języka macedowołoskiego.

1. Gramatyka języka macedowołoskiego autorstwa Michała G. Bojatschi (gr. Mpoiatze)

³⁷ Н. Минов, *Влашко прашање и романската пропаганда во Македонија (1860-1903)*, Скопје 2012, s. 15-16.

W XIX i XX wieku bardzo zaktywizowało się na tym terenie państwo rumuńskie. W wyniku porozumienia z Imperium Osmańskim w 1863 roku państwo rumuńskie (a właściwie wówczas jeszcze Księstwo Zjednoczone) otrzymało zgodę na otwieranie szkół różnego szczebla dla arumuńskiej ludności na tureckich Bałkanach. W roku 1900, w szczytowym okresie ich rozwoju działało tam 110 szkół podstawowych i 5 szkół średnich³⁸. Szkoły były finansowane przez rząd rumuński i na ogół pracowali w nich nauczyciele z Rumunii lub Besarabii³⁹. Po wojnach bałkańskich i podziale terytoriów zamieszkałych przez Arumunów między Grecję, Albanie, Serbię i Bułgarię sytuacja szkół uległa pogorszeniu i ich liczba zmniejszyła się znacznie. Na ziemiach, które weszły w skład Bułgarii i Grecji niemal wszystkie szkoły zostały natychmiast zamknięte. Na ziemiach, które weszły w skład Serbii szkoły rumuńskie pozostały do 1916 roku, do momentu, gdy wkroczyły na te terytoria wojska niemiecko-bułgarskie⁴⁰.

Po I wojnie światowej sytuacja zmieniła się całkowicie. Państwo jugosłowiańskie nie wyraziło zgody na organizowanie na jego terenie szkół rumuńskich za wyjątkiem świeżo przyłączonej części Banatu z mniejszością rumuńską. Zamknięte zostały również arumuńskie cerkwie, z 10 działających na terenie Macedonii Wardarskiej pozostała tylko 1 w Bitoli. W Albanii działały 3 szkoły: w miejscowościach Korça, Pleasa i Shpaska, które jednak zostały zamknięte w 1927 roku. Otworzyły się natomiast możliwości tworzenia szkół w Grecji, w latach dwudziestych działało tam 29 podstawowych szkół rumuńskich i 5 średnich⁴¹, jednak państwo greckie nie uznawało zdobytego w nich wykształcenia, w rezultacie ich absolwenci najczęściej wyjeżdżali później do Rumunii. W Bułgarii działały w okresie międzywojennym 2 szkoły podstawowe i gimnazjum, jednak jedna z dwóch szkół podstawowych i gimnazjum działały w Sofii wśród świeżych imigrantów przybyłych z Grecji i Macedonii.

Mając coraz bardziej ograniczone możliwości otwierania szkół w państwach narodowych, Rumunia stworzyła dogodne warunki dla młodzieży arumuńskiej do studiowania na rumuńskich uniwersytetach. W związku z tym część Arumunów, zwłaszcza na terenie Macedonii, posługuje się również biegle językiem rumuńskim. Część spośród tej młodzieży wyemigrowała do Rumunii dobrowolnie lub przymusowo. W latach dwudziestych

³⁸ A. Berciu-Draghicescu, M. Petre, *Școli și biserici românești din Peninsula Balcanica. Documente (1864-1948)*, vol. 1, București 2004, s. 25.

³⁹ A. Berciu-Draghicescu, M. Petre, *Școli și biserici*, s. 484-485.

⁴⁰ Tamże, s. 485.

⁴¹ Tamże, s. 486.

XX wieku część Arumunów z terenów Grecji, w dużej części inteligencja, została przesiedlona do Dobrudży.

Silna obecność szkół rumuńskich nie mogła pozostać bez wpływu na język używany przez Arumunów. Trudno dziś dokładnie określić w jakim stopniu rumuńscy nauczyciele wpłynęli na kształtowanie się modelu i zasad arumuńskiego języka literackiego. Najwyraźniej jest on widoczny na terenie obecnej Północnej Macedonii. Język arumuński ma tu opracowane zasady gramatyczne i zasady pisowni. Pisownia jest wzorowana na rumuńskiej w alfabecie łacińskim, mimo że język macedoński zapisywany jest cyrylicą.

Arumuni na terenie Północnej Macedonii mają spiswaną w swoim języku literaturę, w tym hymn napisany przez Kostę Balamace, podręcznik do nauki języka (wydany jednak w Bukareszcie)⁴², a także słownik arumuńsko-macedoński⁴³.

2. Pomnik Constantina Belemace na cmentarzu arumuńskim w Bitoli z wypisanymi słowami hymnu

Mają też w porównaniu z innymi państwami bardzo dobre warunki do rozwoju własnej kultury⁴⁴. Konstytucyjnie przyznano im prawa mniejszości narodowej, działa ich oficjalna organizacja Unia do spraw Kultury Arumunów z siedzibą w Skopje. Główne centrum kulturalne Arumunów macedońskich tradycyjnie znajdowało się w Bitoli, tu działały ośrodki

⁴² Matilda Caragiu Mauroțianu, Nicolae Saramandu, *Manual de Aromână. Carti tra învițari armânești*, București 2007.

⁴³ Nico Popnicola, *Machedonescu – armânescu dictionar*, Bitola 1997.

⁴⁴ Szerzej na temat sytuacji językowej i kulturowej Arumunów: E. Nowicka, *Nasz język rozumieją aniołowie. Arumuni we współczesnym świecie*, Kraków 2011. Z rumuńskiego punktu widzenia N. Djuvara, *Aromânii istorie limba destin*, București 1996 (i późniejsze wydania).

kulturalne, szkoły (w tym słynne liceum arumuńskie), cerkiew arumuńska, tu znajduje się również cmentarz arumuński z nagrobkami od XIX wieku. W powojennej Jugosławii centrum Arumunów zamieniono na hotel (do dziś istniejący hotel Espinal, najlepszy w mieście), liceum zamieniono na macedońską szkołę podstawową, zniszczeniu uległa cerkiew. Tę ostatnią udało się jednak odbudować jeszcze w latach sześćdziesiątych XX wieku, dzięki determinacji miejscowego lekarza Arumuna Constantina Nicea. Jest ona dziś jednym z najważniejszych centrów kulturalnych Arumunów z Bitoli, rozprowadzającym arumuńskie wydawnictwa. Co istotne w cerkwi tej odbywają się nabożeństwa wyłącznie w języku arumuńskim⁴⁵.

W okolicach Bitoli jest kilka wsi arumuńskich: Tyrново, Magarevo, Nižopole, Gopeš, Malovište (Molovište, Mulovište). Pasterze arumuńscy są w nich jednak coraz większą rzadkością, coraz mniej osób używa języka arumuńskiego, a wsie zasiedlane są przez inne nacje, głównie Albańczyków. Wsią w pełni arumuńską jest Malovište, jest ona jednak w większości opuszczona, a mieszkańcy, którzy pozostali są bardzo wiekowi (większość powyżej 80 lat). Wszyscy jednak posługują się na co dzień językiem arumuńskim⁴⁶.

Jedną z najliczniej zamieszkałych przez Arumunów miejscowości w Północnej Macedonii jest miasto Kruševo. Jest to jedyne terytorium, na którym język arumuński jest równoprawnym z językiem macedońskim językiem urzędowym. Mimo to jednak w sferze publicznej rzadko go już można usłyszeć. W miejscowym muzeum prowadzi się badania nad historią regionalną, jednak opracowania przygotowywane są po macedońsku, tylko po macedońsku odprawiane są również nabożeństwa w cerkwi arumuńskiej w Kruševie⁴⁷.

Z drugiej strony na terenie całej Macedonii dość często można spotkać osoby rozumiejące przynajmniej arumuński i przyznające się do arumuńskich korzeni.

Według raportu Vasile Stoica w 1929 roku w Albanii mieszkało ok. 35 000 - 40 000 Arumunów. W pełni przez Arumunów zamieszkałe były miejscowości: Nicea, Shipska, Lunka, Grabova, Pleasa, Voskopoje (Moscopole), Cerna, Karbunara, Gradistea, Kumani și

⁴⁵ Historia tej cerkwi i jej walki o język jest bardzo interesująca. Gdy odwiedziłam ją po raz pierwszy w 2013 roku cerkiew działała samodzielnie bez jakiegokolwiek formalnego powiązania instytucjonalnego z jakimkolwiek kościołem prawosławnym, co powodowało poważne trudności prawne. Ostatecznie po długich negocjacjach udało się dojść do porozumienia z Macedońską Cerkwią Prawosławną, która zgodziła się na liturgię w języku arumuńskim. Tak wyglądała sytuacja w momencie badań prowadzonych przez uczestników projektu NPRH z moim udziałem na początku maja 2019 r.

⁴⁶ Na podstawie informacji zdobytych na miejscu w trakcie badań prowadzonych przez uczestników projektu NPRH z moim udziałem w kwietniu 2017 r.

⁴⁷ Jak wyżej.

Trei Frați. Większe skupiska tej ludności znajdowały się w miejscowościach: Tirana, Elbasan, Dürres, Kavaje, Bituchi, Vila, Piesca, Siac, Tarac, Stermeni, Goleni, Divjaka, Lushnje, Polivin, Pentadria, Nagruza, Smistea, Libofse, Bumbulina, Çipilak, Jakodina, Kolonia, Tapia, Laparda, Disnita, Dobronik, Skrapar, Berat, Kryegjate, Poiani, Fieri, Frasheri, Rodostina, Valona, Pestani, Stan-Karburnare, Skrofotine, Bestova, Ardeniçe, Dukati, Korça, Drenova, Boboștica, Kasina, Permeti, Leskovi i Gjirokastra⁴⁸.

Po drugiej wojnie światowej niewiele się ludnością arumuńską w Albanii interesowano, ale też niewiele przeszkadzano w zachowaniu kultury i języka, zwłaszcza na wsi. Poczynając od lat pięćdziesiątych XX wieku można zaobserwować dwie tendencje: z jednej strony osłabienie elementu arumuńskiego na wsi ze względu na ucieczkę młodzieży do miast, a także wyjazdy do pracy głównie do Grecji, z drugiej strony aktywizację społeczności arumuńskich w miastach. Ważną rolę w konsolidacji albańskich Arumunów odgrywają cerkwie wołoskie działające w Korçy, Tiranie i innych miastach, działają też organizacje kulturalne i polityczne, np. Stowarzyszenie Arumunów/Vlachów Albanii, czy Unia Narodowa Arumunów Albańskich. W 2017 roku Arumuni albańscy otrzymali status mniejszości narodowej, co umożliwiło finansowanie pewnych inicjatyw z puli państwowej. W miejscowości Lushnje – Divjaka działa szkoła, w której odbywają się zajęcia w języku arumuńskim, natomiast w Korçy i Gjirokastrze nadawane są w tym języku audycje radiowe i telewizyjne, w Tiranie wychodzi gazeta codzienna, a w Dürres czasopismo⁴⁹. Ponadto zachowane zabytki, w szczególności Moskopole, cieszą się coraz większym zainteresowaniem turystów, co zachęca do powrotów i inwestycji zwłaszcza w bazę turystyczną. Wszystko to zachęca do kultywowania dawnej kultury i języka⁵⁰. Drugim powodem powrotów stał się kryzys w Grecji i stopniowe polepszanie się sytuacji gospodarczej w Albanii. Najlepszym tego przykładem może być wieś Shipska, w której w kryzysowym momencie zamieszkiwały zaledwie 3 rodziny, a w ciągu ostatnich kilku lat liczba gospodarstw zwiększyła się do 8.

Zamieszkująca w Grecji liczna społeczność Vlachów nie jest tam uważana za mniejszość narodową, lecz uznawana za część narodu greckiego zromanizowaną w ciągu dziejów, o trochę innej tradycji kulturowej. Zarówno język, jak i kulturę traktuje się jako

⁴⁸ *Aromâni, meglenoromâni, istroromâni*, s. 83-84.

⁴⁹ Wywiad z Inis Shkreli – 1 maja 2019.

⁵⁰ Pomiędzy dwoma moimi pobytami w Moskopolu pierwszym w roku 2013 i drugim w roku 2019 zaobserwowałam ogromny rozwój budownictwa i bazy turystycznej. Osoby budujące nowe domy przedstawiały się jako dawni mieszkańcy powracający w rodzinne strony. Już w trakcie pierwszego pobytu spotykałam młodych ludzi przyjeżdżających do dziadków i uczących się od nich języka, którym nie mówili już ich rodzice.

swoisty folklor, nic więcej. Język, nazywany tu vlaszkim, uważany jest wyłącznie za język mówiony, którego nie należy zapisywać. Społeczność vlaska rozszkana jest w wielu miejscach i zamieszkuje w Epirze 70 miejscowości, w Macedonii Egejskiej 32, w Tesalii 35, w nielicznych z nich jednak stanowi większość. Przyznanie się do vlaskiego pochodzenia nie jest powodem do dumy i ludzie niechętnie się do niego przyznają, bo w wielu środowiskach to "obciach". Dodając do tego jeszcze znaczny odpływ młodzieży ze wsi do miast perspektywa zachowania języka nie jest różowa. Z drugiej strony jednak w Grecji nie ma takiego wyludnienia wsi, jak w krajach sąsiednich, tradycyjne pasterstwo nigdy nie zostało zniszczone, a przemysł mleczarski ma się dobrze, bowiem znakomite greckie sery sprzedawane są na całym świecie. Niektóre miejscowości, jak Metsovo czy Samarina stały się miejscami turystycznymi, w których miejscowy folklor stał się towarem w ofercie⁵¹. Może więc i dla języka znajdzie się tu jeszcze jakaś szansa.

Wśród Arumunów w Bułgarii rozróżnia się Vlachów – pasterzy i Cyncarów – społeczność miejską. Vlasi zamieszkują na terenie Starej Planiny i Gór Riła co najmniej od średniowiecza, aczkolwiek miały też tu miejsce późniejsze migracje z terenów grecko-macedońskich. Cyncarzy napływali w kilku falach migracyjnych poczynając od końca XVIII wieku i osiedli w miastach Sofia, Melnik, Pazardżik, Płowdiw. Obecnie liczba Arumunów w Bułgarii określana jest na ok. 6000 i mieszkają w miejscowościach Blagojewgrad i Dupnica w górach Riła; we wsi Dorkowo oraz miastach Welingrad, Rakitowo, Peszczera, Bracigowo w Rodopach; we wsi Anton i mieście Pirdop w górach Stara Planina, a także we wyżej wspomnianych miastach⁵². Liczni Vlasi zamieszkują też w okręgu widyńskim, czują się jednak niepewnie i niechętnie przyznają się do swego pochodzenia.

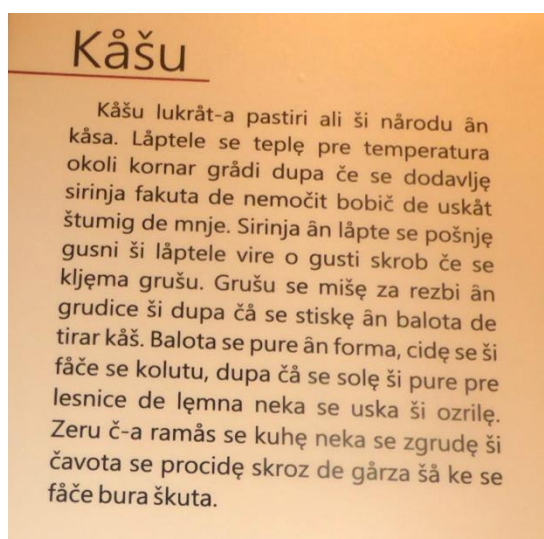
W XIX wieku Rumuni prowadzili na terenie Bułgarii swoje szkoły, istniało też prorumuńskie stowarzyszenie "Unirea", które później kilkakrotnie odnawiało się w różnych formach. Obecnie szkolnictwo koncentruje się w Sofii, gdzie przy szkole rumuńskiej prowadzone są kursy języka arumuńskiego. Generalnie nie są to działania prowadzone na dużą skalę. Vlasi/Arumuni nie mają w Bułgarii statusu mniejszości narodowej i jest to temat podejmowany bardzo niechętnie.

⁵¹ Informacje pozyskane w trakcie badań terenowych w kwietniu 2017 r. (Metsovo, Samarina, Ioannina) i maju 2019 (Vlahoklissura).

⁵² Т. Кюркчев, Н. Кюркчев, *Историята на Армъните (Цинцарите) в София (Исторически справки, събития, документи)*, София 2002, s. 23.

Język wlański używany jest również na półwyspie Istria. Występują tu dwa jego dialekty. Jednym z nich mówią tzw. Ćićibirci z okręgu zwanego Ćićarija wzdłuż pasma górskiego Mala Učka po jego zachodniej stronie. W skład kompleksu wchodzi 5 wsi: Šušnjeвица, Novo Selo (Nosolo), Letalj, Jesenovik (Sukodru) oraz Brdo z przysiółkami: Zankovci, Doljinščina, Livade, Dragu, Kostrčan, Mihele, Perase, Škabiće, Trkovce. Po drugiej stronie pasma górskiego znajduje się wieś Žejane, której mieszkańcy posługują się odmiennym dialektem istroromańskim. Najwięcej osób posługuje się językiem wlańskim we wsi Šušnjeвица, która jest niewielkim centrum dla regionu. Znajduje się tu szkoła, w której odbywają się dobrowolne lekcje języka wlańskiego. Język wlański używany w tym regionie nie był językiem pisanym, dopiero w ostatnim czasie zaadoptowano do niego alfabet chorwacki dodając tylko dwa znaki: Ā i ě, co wskazuje na znaczną odrębność leksykalną od języka rumuńskiego.

Dzięki projektowi finansowanemu przez unię europejską od 2014 roku otwarto w Šušnjevice muzeum regionalne ukazujące tradycyjną kulturę rolniczo-pasterską. Opisy zamieszczono w trzech językach: wlańskim, chorwackim i angielskim⁵³.

Fot. Opis wyrobu sera w języku wlańskim w Muzeum w Šušnjevice.

Generalnie jednak, podobnie jak w innych regionach wsie wlańskie na Istrii ulegają wyludnieniu, emigrują zwłaszcza ludzie młodzi. Według obliczeń poczynionych przez Kostę Rošu ok. 2016 roku językiem wlańskim posługiwało się na Istrii 286 osób⁵⁴.

⁵³ Informacje zdobyte na miejscu w czasie badań terenowych przeprowadzonych w kwietniu 2019 r.

⁵⁴ E. Dubrović, B. Kukurin, H. Lencović, B. Mimica, N. Spicijarić Paškavan, M. Polić, C. Rošu, *Vlahii. Istroromānii și romānii la Adriatică/ Vlasi. Istrorumuni i Rumuni na Jadranu*, Timișoara – Zrenjanin 2016, s. 39.

Odrębną grupę, posługującą się nieco odmiennym językiem stanowią mieszkańcy wsi Žejane, którzy określają swój język jako žejanski. Jest on bliższy rumuńskiemu, co może wskazywać, że mieszkańcy wsi przybyli z terenów Węgier lub księstw rumuńskich. Žejancy znani są przede wszystkim z kultywowania tradycyjnego obrzędu *zvončari*, z wykorzystaniem dzwonek pasterskich, choć pasterstwem nie zajmują się już od dawna. Wieś jest rolnicza, a w XIX wieku była głównym producentem octu winnego na teren Austro-Węgier. Sprawa języka jest dla mieszkańców wsi wielce delikatna ze względu na emisję nieautoryzowanego wywiadu z nimi przez rumuńską telewizję. Niemniej jednak językiem žejanskim posługuje się dzisiaj ok. 130 mieszkańców wsi⁵⁵.

Podsumowując na zachowanie lub utratę języka przez bałkańskich Vlachów wpłynęło kilka czynników:

1. dwu- i wielojęzyczność związana z zamieszkiwaniem w diasporze
2. swoisty izolacjonizm, mimo wędrownego trybu życia
3. wykształcenie środowiska inteligencji
4. szkoły rumuńskie i organizacje kulturalne inspirowane przez Rumunię
5. wcześniejsze lub późniejsze funkcjonowanie w ramach państw narodowych
6. zachowanie religii i tradycji

Oficjalny podział językowy bałkańskich Vlachów na Arumunów, Meglenorumunów i Istrorumunów jest nieadekwatny do rzeczywistości. W istocie w każdym regionie, a czasem i w każdej wsi brzmi on trochę inaczej i zawiera trochę inne słownictwo. Ponadto w każdym państwie, a nawet regionie próbuje się tworzyć własne zasady językowe i ortograficzne, podkreślając własną odrębność.

Nie bez znaczenia i nie bez wpływu na języki Vlachów bałkańskich pozostaje aktywność państwa rumuńskiego. Niewątpliwie przez sieć szkół działających w XIX i XX wieku wśród ludności romańskojęzycznej na Bałkanach przyczyniło się ono znacznie do budowy środowiska miejscowej inteligencji świadomie kultywującej i rozwijającej język. Mimo wszystko w niewielkim procencie doszło do rumunizacji adeptów tych szkół, przyczyniły się one natomiast do powstania środowiska miejscowej inteligencji, która podjęła świadome działania w kierunku zachowania własnej tradycji kulturowej i języka.

⁵⁵ Tamże, s. 31.

Niezależnie od wszystkich tych działań, faktem jest jednak, że języki czy dialekty bałkańskich Vlachów w swym środowisku naturalnym znajdują się w stadium ginącym i zachowanie ich wymaga specjalnych działań ze strony człowieka.

Bibliografia

Źródła

- Anna Komnena, *Aleksjada*, trans. Oktawiusz Jurewicz, t. 1, 2, Wrocław – Warszawa – Kraków 1967, 1972.
- Anonymi Bellae Regis notarii Historia Hungarica de septem primis ducibus Hungariae*, w: J. Schwandtner, *Scriptores Rerum Hungaricarum*, t. 1, Vindobonae 1746.
- Anonymi Descriptio Europae Orientalis*, ed. O. Górka, Cracoviae 1916, s. 13-14.
- Anonymus Bele regis notarius, *Gesta Hungarorum*, wyd. G. Popa-Lisseanu, București 1934.
- Constantinus Porphyrogenitus, *De thematibus et administrando imperio*, Bonn 1840, s. 125 i n.
- de Villehardouin Geoffroy, *Zdobycie Konstantynopola*, tłumaczenie, wstęp i komentarze Zdzisław Pentek, "Wydawnictwo Poznańskie", Poznań 2003.
- Državni Arhiv u Dubrovniku, F. 31, 41/A1-A2 i in.;
- Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka iz 1519 i 1533*, "Мешовита грађа" ("Miscellanea"), књ. XXVI, 1986.
- Georgii Pachymmeris, *de Michaele et Andronico Paleologis*, ex recensione Immanuelis Bekeri, Bonnae 1835
- Joannus Skylitzes *opere*, II, Bonnae 1839.
- Nicetae Choniatae, *Historia*, ex recensione Immanuelis Bekeri, Bonnae 1835.
- Oblast Brankovića. Opširni katastarski popis iz 1455 godine*, priredili Hamid Hadžibegić, Adem Handžić, Ešref Kovačević, Sarajevo 1972.
- Opširni katastarski popis za oblast Hercegovu iz 1585 godine*, sv. 2, dešifrao i sa osmansko-turskog jezika preveo Ahmed S. Aličić, Sarajevo 2014.
- Opširni popis Bosanskog sandžaka 1604 godine*, sv. 1-3, obr. A. Kupusović, Sarajevo 2000 i inne.
- Poimečni popis sandžaka vilajeta Hercegovina 1477*, priredio Ahmed S. Aličić, Sarajevo 1985.
- Robert de Clari, *Zdobycie Konstantynopola*, tłumaczenie i komentarze Zdzisław Pentek, "Antykwariat Naukowy im. Jana Konstantego Żupańskiego", Poznań, 1997; toż wyd. II, "Instytut Historii UAM" Poznań 2017.
- Scriptores Rerum Hungaricarum*, t. I, wyd. E. Szentpétery, Budapestini 1937, s. 45.
- Solovjev A., *Odbrani spomenici srpskog prava (od XII do kraja XV veka)*, Beograd 1926.
- Stojaković Momčilo, *Braničevski teftar. Poimenični popis Pokrajne Braničevo iz 1467. godine*, Beograd 1987 i inne.
- Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69 godine*, ed. Ahmed S. Aličić, Mostar 2008.
- Testimonia Najdawniejszych Dziejów Słowian. Seria Grecka, z. 6. Pisarze wieku XI*, tłum. i kom. A. Kotłowska, współpraca A. Brzóstkowska, Warszawa 2013.
- Византијски извори за историју народа Југославије*, т. 3, Београд 1966.
- Гилфердинг А. Ф., *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*, изд. 2, Београд 1996 i inne.
- Извори за Българската История*, т. XXII: *Гръцки Извори за Българската История*, т. X, М. Войнов, В. Тъпкова-Заимова, Л. Йончев, София 1980.
- Извори за Българската История*, т. XXV: *Гръцки Извори за Българската История*, т. XI, М. Войнов, В. Тъпкова-Заимова, Л. Йончев, София 1983.
- Марков Е., *Путовање по Србији и Црној Гори*, Подгорица 2005;
- Службени Гласник Републике Србије*, Година LXII, број 14, Београд, 26 август 2013.

Literatura

- Aromâni, meglenoromâni, istroromâni – aspecte identitare și culturale*, Coordonator: Dr. Adina Berciu-Drăghicescu, București 2012.
- Berciu-Drăghicescu Adina, M. Petre, *Școli și biserici românești din Peninsula Balcanica. Documente (1864-1948)*, vol. 1, București 2004, s. 25.

- Caciur Dana Silvia, *Considerations regarding the Morlachs migrations from Dalmatia to Istria and the venetian settlement policy during the 16th Century*, "Balcanica Posnaniensia. Acta et studia", XXII/1, 2015, s. 57-70.
- Caragiu Mauroșianu Matilda, Saramandu Nicolae, *Manual de Aromână. Carti tra învițari armânești*, București 2007.
- Czamańska Ilona, *Vlachs and Slavs in the Middle Ages and Modern Era*, "Res historica", 41, 2016, s. 11-24.
- Djuvara Neagu, *Aromânii istorie limba destin*, București 1996 (i późniejsze wydania).
- Dubrović E., Kukurin B., Lencović H., Mimica B., Spicijarić Paškavan N., Polić M., Roșu C., *Vlahii. Istroromânii și românii la Adriatică/ Vlasi. Istrorumuni i Rumuni na Jadranu*, Timișoara – Zrenjanin 2016.
- Dudek Jarosław, *Status Wołochów w jedenastowiecznym Bizancjum (wg "Rad" Kekaumena)*, "Balcanica Posnaniensia. Acta et studia", t. XXV, 2018, s. 197-218.
- Stabile G., *Valacchi e Valacchie nella letteratura francese medievale*, "Edizioni Nuova Cultura", Roma 2010.
- Gacović Slavoljub, *Kud se dodoše Rumuni Tihomira Đorđevića*, Zaječar 2014;
- Gacović Slavoljub, *Neslovenska ojkonomija Vidinskog sandžaka XV i XVI veka*, Zaječar 2014;
- Gacović Slavoljub, *Od povlašćenih Srba do vlašskog jezika*, Zaječar 2016;
- Gacović Slavoljub, *Od Rimljana i latinskog do Rumuna Timočana i rumunskog*, Zaječar 2014;
- Gacović Slavoljub, *Romanizacija i romansko stanovništvo Timočke zone od I do XVI veka*, kn. 1-3, Bor 2012
- Gacović Slavoljub, *Sakralni objekti Ugrovlaskih vojvoda na prostoru timocke zone*, Bor 2010.
- Gacović Slavoljub, *Vlasi u dokumentima Zaječarskog Istorijskog Arhiva*, Zaječar 2014;
- <http://matkavlahilor.org.rs/o-matici-vlaha/> - 16. 11. 2019.
- Jawor Grzegorz, *Osady prawa wołoskiego i ich mieszkańcy na Rusi Czerwonej w późnym średniowieczu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, Lublin 2004.
- Mirdita Zef, *Vlasi starobalkanski narod (od povijesne pojave do danas)*, Hrvatski Institut za povijest, Zagreb, 2009.
- Mužić Ivan, *Vlasi u starijoj hrvatskoj historiografiji*, "Muzej hrvatskih arheoloških spomenika", Split, 2010.
- Nenișescu Ioan, *De la români din Turcia europeană. Studiu etnic și statistic asupra armânilor*, București 1895.
- Nistor Ioan, *Identitate și geopolitică. Români din sudul Dunării în timpul celui de al Doilea Război Mondial*, București 2014.
- Nowicka Ewa, *Nasz język rozumieją aniołowie. Arumuni we współczesnym świecie*, Kraków 2011.
- Nowicka Ewa, *Tożsamość na pograniczu. Ludność romańskojęzyczna wschodniej Serbii*, "Balcanica Posnaniensia. Acta et studia", XXV, 2018, s. 297-324.
- Popnicola Nico, *Machedonescu – armânescu dictionar*, Bitola 1997.
- Šabanović H., *Krajište Isa-bega Ishakovića. Zbirni katastralni popis iz 1455 godine*, Sarajevo 1964.
- Saramandu N., *"Torna, torna Fratres" et la romanité orientale au VIme siècle*, "Revue des Études Sud - Est Européennes", t. XL, 2002, s. 41-60.
- Šekularac Božidar, *Tragovi Vlaha u Crnoj Gori*, Emma Books, Šebeš 2012;
- Șișeștean Gheorghe, *Românii, care s-au stîns. Valachii din Carpații Nordici și românii din Ungaria*, Cluj Napoca 2012.
- Sorescu-Marinković Annemarie, M. Măran, *The Meglen Vlachs (Megleno-Romanians) of Serbia: a Community on the Verge of Extinction*, "Res Historica", 41, 2016, s. 197-211.
- Špiro Kulišić, *O etnogenezi crnogoraca*, Pobjeda, Titograd, 1980.
- Јаковљевић Александар, Исаиловић Невен, *Попис нахије Косово из 1574 године*, "Мешовита грађа" ("Miscellanea"), књ. XXXIV, 2013, s. 25-70;
- Катић Татјана, Амедоски Драгана, *Караванције нахије Петруи из Левча 1502. године*, "Мешовита грађа", књ. XXXVIII, 2017, s. 7-25;
- Катић Татјана, *Опширни попис призренског санџака из 1571. године*, Београд 2010.
- Кюркчев Т., Кюркчев Н., *Историата на Армъните (Цинџарите) в София (Исторически справки, събития, документи)*, София 2002.
- Минов Н., *Влашко прашање и романската пропаганда во Македонија (1860-1903)*, Скопје 2012, s. 15-16.
- Храбак Б., *Стари Влах од XV до почетка XIX века*, "Новопазарски зборник", t. 23, 1999, s. 55-80.
- Церовић Љубивоје, *Народи на тлу Војводине. От праисторије до средине двадесетог века*, Нови Сад 2014.